

УДК 338.11:338.43.02

DOI: 10.37332/2309-1533.2019.7-8.7

JEL Classification: Q12, Q13, O13

Сахацький М.П.,
д-р екон. наук, проф. кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеська державна академія будівництва та архітектури,
Запша Г.М.,
д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри менеджменту,
Сахацький М.М.,
аспірант*,
Одеський державний аграрний університет

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Sakhatskyi M.P.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of management and marketing,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture,
Zapsha H.M.,
dr.sc.(econ.), professor, head at the department of management,
Sakhatskyi M.M.,
postgraduate student,
Odessa State Agrarian University

MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC POTENTIAL AT AGRICULTURAL ENTERPRISES AND FARMS

Постановка проблеми. Актуальність дослідження управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств зумовлена: по-перше, вагомістю управлінського впливу на економічну результативність ведення підприємницької діяльності в пріоритетному секторі національної економіки – сільському господарстві; по-друге, належністю моделі постійного удосконалення розвитку господарюючих суб'єктів до числа стрижневих в силу використання новітніх наукових здобутків в якості надійного інструментарію, що забезпечує висхідний рух людської цивілізації; по-третє, фундаментальністю аграрної галузі, що слугує джерелом накопичення космічної енергії на Землі та дає підстави прирівнювати землеробство до застосування селянами з давніх часів космічних технологій; по-четверте, важливістю сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств як постачальників незамінної для життєдіяльності кожної людини та нації продукції, а також валютних коштів державному бюджету; по-п'яте, необхідністю подальшого нарощування та реалізації економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, що базуються на інтелектуальних можливостях людини та практиці використання результатів науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств досить різнопланово опрацьовувалися вченими аграрної економічної науки. Так, досліджуючи науково-економічні засади розвитку безвідходного агропромислового виробництва, Андрейченко А. В. приділяє увагу питанням інвестиційно-інноваційному забезпеченню та маркетингу продукції агропромислового виробництва [1, с. 259-295]. Кустріч Л. О., при висвітленні теоретичних, методологічних та практичних питань стратегічного управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств, вірно акцентує на важливості ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств [2, с. 268-290].

Лупенко Ю. О., Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. основну увагу приділяють результатам та проблемам реформування сільського господарства України. Вони наголошують на необхідності нерозривного ув'язування вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем аграрного сектора в силу їх взаємозв'язку та взаємозалежності в сільській місцевості [3, с. 26-38].

В монографічному дослідженні проблеми економічної безпеки підприємства з позицій її формування, контролю та ефективності Мелізова Т. О. деталізує питання поліпшення системи

* Науковий керівник: Дідур Г.І. – канд. екон. наук, доцент.

безпеки за рахунок своєчасного виявлення загроз суб'єктам господарювання [4, с. 177-291]. Оцінюючи відповідність земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил, Могильний О. М. звертає увагу на необхідність системного підходу щодо завершення земельної реформи як такої, що має надати селянам повноцінного права власності на основний засіб виробництва в сільському господарстві, та вказує на важливість удосконалення державної регуляторної політики стосовно виваженого унормування ринку земель сільськогосподарського призначення [5, с. 5-16].

З позицій доцільності використання конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції на світовому ринку Федосєєва Г. С. логічно подає теоретичні, методологічні та прикладні засади в розрізі обґрунтування дієвої зовнішньоекономічної політики країни в узгодженні з нею активної ринкової діяльності аграрних суб'єктів господарювання [6, с. 206-227]. Юрчишин В. В. системно висвітлює сучасні аграрні перетворення в Україні в ретроспективних нарисах, загострюючи на нагальності підтримки вітчизняних селян та захисту, насамперед, їх інтересів при здійсненні глибоких соціально-економічних перетворень на селі [7, с. 50-82].

Проте, динамічні соціально-економічні, суспільно-політичні та техніко-технологічні зміни в Україні та світі потребують постійного наукового опрацювання зазначеної проблеми та надійного інтелектуального забезпечення зростання добробуту населення, зокрема шляхом удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведені дослідження дають підстави для узагальнюючого висновку про наявність досить солідної науково-прикладної бази стосовно удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Проте необхідність подальших наукових досліджень підтверджує факт значного щорічного коливання кількості сільськогосподарських підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, а також скорочення числа фермерських господарств та зниження економічної ефективності аграрних суб'єктів господарювання (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка сільськогосподарських підприємств та їх фінансових результатів у 2016–2018 рр.

Показники	Роки			2018 р. до 2016 р. (+/-)
	2016	2017	2018	
Усього підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, одиниць	47697	45558	49208	1511,0
у тому числі фермерські господарства, одиниць	33682	34137	33164	-518,0
Чисельність найманих працівників, тис. осіб	513,2	489,2	474,6	-38,6
Фінансовий результат підприємств до оподаткування, млн грн	90122,1	68606,5	67170,8	-22 951,3
Частка підприємств, які одержали прибуток до оподаткування, %	88,4	86,8	86,7	-1,7 в.п.
Фінансовий результат підприємств, які одержали прибуток до оподаткування, млн грн	102788,8	88986,2	93420,3	-9 368,5
Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, %	11,6	13,2	13,3	1,7 в.п.
Фінансовий результат підприємств, які одержали збиток до оподаткування, млн грн	12666,7	20379,7	26249,5	13 582,8
Чистий прибуток (збиток), млн грн	89816,3	68276,8	66878,1	-22 938,2
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	25,6	16,5	13,5	-12,1 в.п.
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	33,6	23,2	18,5	-15 в.п.

Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [8]

Так, аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2018 р. кількість сільськогосподарських підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, складала 49208 одиниць, з яких абсолютна більшість – 67,4% (або 33164 од.) фермерські господарства. Чисельність найманих працівників в сільськогосподарських підприємств – 474,6 тис. осіб. Все це засвідчує про наявність в аграрному секторі економіки досить потужного потенціалу.

Позитивно також оцінюється як окупність звітного року понесених витрат (рівень рентабельності всієї діяльності досліджуваних підприємств становив 13,5%), так і зростання (на 1511 од.) кількості підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність.

Водночас, поглиблений аналіз засвідчує, що кількісний приріст числа підприємств не відзначається стабільністю і не підтримується якісними змінами. Так, за період дослідження кількість фермерських господарств скоротилася на 518 одиниць. При цьому їх кількість суттєво коливається.

В сільськогосподарських підприємствах щорічно зменшується чисельність найманих працівників. Їх кількість у 2018 р. по відношенню до 2016 р. загалом скоротилася на 38,6 тис. осіб, або майже на 7,5%. Оскільки підприємства втрачають людей, фізичні здібності та розумові знання яких використовуються для створення матеріальних і нематеріальних цінностей, то такі втрати сільських трудових ресурсів слід оцінювати негативно.

Відтак, сформований тренд потребує системних управлінських заходів організаційно-економічного та культурно-побутового плану для подолання негативного соціально-демографічного процесу в сільськогосподарських підприємствах, або мінімізації втрат ними чисельності найманих працівників.

Складність проведення таких заходів пояснюється існуючим станом та тенденціями фінансових результатів сільськогосподарських підприємств. Так, у 2018 р. по відношенню до 2016 р. фінансовий результат до оподаткування досліджуваних суб'єктів господарювання зменшився на 22951,3 млн. грн., або на 25,5%. При цьому складається досить негативна тенденція щорічного зменшення такого фінансового результату.

Внаслідок чого щорічно зменшується частка підприємств, які одержали прибуток до оподаткування, тоді як зростає частка (на 1,7 в. п.) сільськогосподарських підприємств, які одержали збиток до оподаткування. Фінансовий результат підприємств, які одержали збиток до оподаткування, щорічно зростає та складає в звітному році 93420,3 млн грн, а їх частка в загальній кількості становила 13,3%. Це найбільше значення збиткових підприємств за період дослідження.

Чистий прибуток всіх сільськогосподарських підприємств у 2018 р. має найменше значення – 66878,1 млн грн, або зменшився по відношенню до базового року на 22938,2 млн грн (на 25,5%). Такий фінансовий результат та його тренд оцінюється негативно, бо в умовах ринкової економіки прибуток слугує грошовою основою для розширеного відтворення та вирішення соціальних питань трудового колективу і його працівників. Зростання збитків засвідчує про втрати підприємствами фінансових ресурсів, що зрештою призводить такі ринкові суб'єкти до банкрутства.

Даний висновок підтверджує рівень рентабельності всієї діяльності, що звітного року складає 13,5%, або зменшився протягом періоду дослідження на 12,1 в. п., а також рівень рентабельності операційної діяльності, що у 2018 р. становив 18,5% та зменшився на 15 в. п. Така окупність понесених витрат на ведення виробничо-господарської діяльності не дозволяє здійснювати повноцінне розширене відтворення та розв'язувати існуючі соціально-демографічні проблеми сільської місцевості.

Необхідність удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств додатково аргументується дослідженнями, що включають п'ятирічний період динаміки кількості підприємств за різними організаційно-правовими формами господарювання, що у 2013–2017 рр. здійснювали сільськогосподарську діяльність (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств за організаційно-правовими формами господарювання у 2013–2017 рр., одиниць

Суб'єкти господарювання	Роки					2017 р. до 2013 р.	
	2013	2014	2015	2016	2017	%	(+/-)
Усього	49046	46199	45379	47697	45558	92,9	-3488
Господарські товариства	8245	7750	7721	8700	6967	84,5	-1278
Приватні підприємства	4095	3772	3627	3752	3215	78,5	-880
Кооперативи	809	674	596	738	448	55,4	-361
Фермерські господарства	34168	33084	32303	33682	34137	99,9	-31
Державні підприємства	269	228	241	222	199	74,0	-70
Підприємства інших форм господарювання	1460	691	891	603	592	40,5	-868

Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [9]

Наведені цифрові матеріали засвідчують, що всі без винятку організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств та фермерські господарства скорочують свою кількість, а відтак демонструють спільний характер факторів, які гальмують розвиток досліджуваних суб'єктів

господарювання. Так, протягом п'яти років в абсолютних величинах максимальні втрати понесли господарські товариства, кількість яких скоротилася на 1278 одиниць, або на 15,5%.

Мінімальні втрати мають фермерські господарства, число яких в абсолютних величинах скоротилося на 31 господарство, а у відносних – на 0,1%. Тим самим, побічно, вітчизняні фермери демонструють свою стійкість по відношенню до інших організаційно-правових форм господарювання щодо економічних та соціально-демографічних негараздів, та на теренах України підтверджують набутий іншими країнами досвід досить високого рівня конкурентоспроможності фермерського господарювання на землі.

Проте незначні втрати числа фермерських господарств лише підкреслюють наявність проблем з економічним потенціалом сільськогосподарських підприємств інших організаційно-правових форм. Адже за приблизно однакового скорочення кількості приватних підприємств та підприємств інших форм господарювання, чисельність яких скоротилася відповідно та 880 та 868 одиниць, у відносних величинах перші втратили 21,5%, а другі – 59,5% від загальної їх кількості базового року. Досить вагомими були втрати числа державних підприємств – 70 од. або 26%, а також сільськогосподарських кооперативів – 361 од. або 54,6% від відповідних значень базового року.

Спільні довготривалі негативні тренди для підприємств всіх організаційно-правових форм та фермерських господарств передбачають обґрунтування заходів, які мінімізують вплив на них негативних факторів та будуть сприяти нарощуванню економічного потенціалу. Фінансові результати також показують об'єктивний характер необхідності удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Відтак, узагальнюючий висновок полягає в тому, що має місце системна проблема, вирішення якої є системним та спільним для всіх організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

До числа основних напрямів такої роботи слід віднести раціоналізацію організаційної структури управління через приведення її у відповідність вимогам ринкової економіки. Особливу увагу при цьому варто приділити створенню управлінського структурного підрозділу з маркетингу. Адже динаміка ринкової кон'юнктури потребує проведення постійного аналізу і прогнозування основних факторів щодо можливостей збуту продукції, здійснення яких покладається на фахівців маркетингологів. Для фермерських господарств та дрібних сільськогосподарських підприємств виконання цієї маркетингової функції може покладатися на аутсорсинг, яким перспективно займатися середнім та особливо крупнотоварним сільськогосподарським підприємствам. Ці функції вже нині досить кваліфіковано виконують консалтингові та дорадчі організації, в штаті яких наявні професійні маркетингологи.

Важливою умовою ефективного управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств постає поглиблене вивчення комерційно-економічного стану потенційних покупців, їх реальний платоспроможний попит на продукцію та підготовка відповідної документації стосовно укладання комерційних угод. Структурний підрозділ з маркетингу повинен виконувати весь комплекс маркетингових функцій стосовно обсягів виробництва продукції, її асортименту, якості, ціни, дистрибуції та комунікації.

Оскільки сучасний ринок характеризується постійним зростанням попиту на нові товари та послуги, то їх виявлення і задоволення вимагає кваліфікованої роботи щодо вибору можливих варіантів з диференціації продукції та диверсифікації виробничо-господарської діяльності горизонтального, вертикального та/або латерального характеру. Відтак, до числа основних напрямів удосконалення управління розвитком сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств постає надійне науково-інноваційне забезпечення процесу виявлення потреб та створення відповідних продуктів для задоволення споживачів. При цьому організаційна структура управління, кількісний та якісний її склад спеціалістів і менеджерів повинні приводитися у відповідність оптимальній структурі виробництва, що визначається за розрахунками з використанням новітніх науково-економічних моделей та методів.

Нагальною складовою удосконалення управління розвитком економічного потенціалу підприємств та фермерських господарств виступає добір та підвищення кваліфікації їх менеджерів та маркетингологів. Підготовка сучасних фахівців повинна базуватися на освоєнні ними освітніх програм та підвищенні кваліфікації, завдяки яким отриманні професійні компетенції дозволяють проводити системні зміни з постійної адаптації господарюючих суб'єктів та їх управлінських структур і штатів до динамічних змін зовнішнього середовища згідно новітніх світових стандартів.

Висновки з проведеного дослідження. Проведені дослідження дозволяють зробити наступні узагальнюючі висновки:

1) Необхідність постійного удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств має об'єктивний характер.

2) Факторами, що аргументують потребу удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств виступають: скорочення кількості фермерських господарств, зниження в підприємствах чисельності найманих працівників,

зменшення прибутку, падіння рівня рентабельності, спільні для всіх без винятку аграрних господарюючих суб'єктів проблеми економічної стійкості.

3) Удосконалення управління розвитком економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств передбачає раціоналізацію організаційної структури управління шляхом створення маркетингової ланки, за якою закріплюється адаптивна функція приведення виробничої та ринкової діяльності суб'єкта господарювання у відповідність динамічним змінам оточуючого середовища. Ці компетенції реалізуються шляхом трансформації споживчого попиту в управлінські рішення, які приймаються маркетологами та передаються в сферу виробництва продукції.

4) Підготовка та селекція менеджерів та маркетологів сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств повинна передбачати освоєння освітніх програм та підвищення кваліфікації з набуття ними фахової компетенції щодо постійної адаптації господарюючих суб'єктів та їх управлінських структур і штатів до динамічних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Література

1. Андрейченко А. В. Науково-економічні основи розвитку безвідходного агропромислового виробництва : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 362 с.
2. Кустріч Л. О. Стратегічне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2018. 416 с.
3. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 26-38.
4. Меліхова Т. О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 632 с.
5. Могильний О. М. Оцінювання відповідності земельних відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 5-16.
6. Федосєєва Г. С. Теоретико-методологічні та прикладні засади формування конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції на світовому ринку : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2018. 366 с.
7. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». Київ, 2013. 424 с.
8. Сільське господарство України за 2018 рік: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (дата звернення: 15.10.2019).
9. Сільське господарство України 2017 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 171 с.

References

1. Andreichenko, A.V. (2018), *Naukovo-ekonomichni osnovy rozvytku bezvidkhodnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva* [Scientific and economic bases of development of non-waste agricultural production], monograph, Feniks, Odessa, Ukraine, 362 p.
2. Kustrich, L.O. (2018), *Stratehichne upravlinnia resursnym potentsialom ahrarykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Strategic management of resource potential of agricultural enterprises: theory, methodology, practice], monograph, Vydavets "Sochinskyi M.M.", Uman, Ukraine, 416 p.
3. Lupenko, Yu.O. (2014), "Results and problems of reforming Ukrainian agriculture", *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 26-38.
4. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: formuvannia, kontrol, efektyvnist* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], monograph, Vydavnychiy dim "Helvetyka", Kherson, Ukraine, 632 p.
5. Mohylnyi, O.M. (2018), "Assessment of compliance of land relations with the level and nature of development of productive forces", *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 5-16.
6. Fedosieieva, H.S. (2018), *Teoretyko-metodolohichni ta prykladni zasady formuvannia konkurentnykh prevah vyrobnykiv silskohospodarskoi produktsii na svitovomu rynku* [Theoretical and methodological and applied principles of formation of competitive advantages of agricultural producers in the world market], monograph, MNAU, Mykolaiv, Ukraine, 366 p.
7. Yurchyshyn, V.V. (2013), *Suchasni aharni peretvorennia v Ukraini. Retrospektyvni narysy u trokh chastynakh* [Modern agrarian transformations in Ukraine. Retrospective essays in three parts], NAN Ukrainy, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NANU", Kyiv, Ukraine, 424 p.
8. "Agriculture of Ukraine for 2018: Statistical collection", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (access date October 15, 2019).
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018), *Silske hospodarstvo Ukrainy 2017: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2017: statistical yearbook], Kyiv, Ukraine, 171 p.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2019 р.